

Aspek Kesejajaran dalam Perbilangan Adat berdasarkan Analisis Stilistik

A Stylistic Analysis of Parallelism in Customary Sayings

MOHAMMAD FADZELI JAAFAR, IDRIS AMAN & NORSIMAH MAT AWAL

ABSTRAK

Perbilangan adat ialah kalimat berangkap yang disampaikan dalam bentuk puisi. Sejauh ini telah banyak kajian yang dilakukan tentang perbilangan adat, misalnya dari aspek kesusasteraan dan kebahasaan. Bagaimanapun, kajian awal ini lebih tertumpu pada pengkategorian perbilangan adat, iaitu teromba atau gurindam. Kajian kebahasaan pula hanya memberi perhatian pada aspek gaya bahasa dan kesantunan. Hooykaas dalam kajiannya pernah merumuskan bahawa salah satu aspek yang penting dalam perbilangan ialah kewujudan unsur perulangan dan kesejajaran. Kajian ini bertujuan untuk mengenal pasti pola dan makna kesejajaran dalam perbilangan. Peraturan kesejajaran yang dikemukakan oleh Short telah diaplikasi. Kajian ini akan menggunakan kumpulan perbilangan adat yang disebut sebagai Jelevu Customary Songs and Sayings, yang diterbitkan oleh Straits Branch of the Royal Asiatic Society pada tahun 1918 dan 1965. Data kajian ini dianalisis berdasarkan tema atau domain, misalnya domain perkahwinan dan jenayah. Hasil kajian menunjukkan bahawa kesejajaran dalam perbilangan adat hanya ditemui dalam rangkap. Pola kesejajaran dalam perbilangan menggunakan struktur perulangan dan kesejajaran. Dari segi hubungan makna pula, kesejajaran dalam perbilangan adat memperlihatkan hubungan sinonim dan antitetik, iaitu unsur kesejajaran mempunyai makna leksikal yang sama atau kontras. Ditemui juga bahawa perbilangan cenderung menggunakan leksikal berunsur alam dan kata-kata adat sebagai unsur kesejajaran. Kajian ini telah menyumbang dari aspek bentuk dan makna kesejajaran dalam perbilangan adat, dan hubungannya dengan sistem Adat Perpatih.

Kata kunci: Perbilangan adat, perulangan, kesejajaran sinonim, kesejajaran antitetik, Adat Perpatih

ABSTRACT

Customary sayings are verses presented in poetry form. There have been countless researches conducted on customary sayings from literary and language perspectives. Those earlier studies for example literary studies on the one hand, tend to focus on the categorization of the customary sayings into teromba or gurindam. Language studies on the other hand, tend to focus on language styles and politeness. Based on his study, Hooykaas concluded that one of the important aspects in sayings is the presence of repetition and parallelism. This study aims to identify the patterns and meanings of parallelism in sayings. Short's guidelines on parallelism was adopted. This study uses a compilation of customary sayings known as Jelevu Customary Songs and Sayings that was published by Straits Branch of the Royal Asiatic Society in 1918 and 1965. Data were analyzed by theme or domain, such as marriage and the law. Findings from the study show that parallelism in customary sayings are found in the verses only. The parallelism patterns in the sayings display repetition and parallelism structures. In terms of meaning, parallelism in customary sayings exhibits a relationship between synonyms and antithetic because the lexical meaning in parallelism is either similar or contradictory. In addition, it was also discovered that words used in the sayings are words that relate to the universe and words on customs to build the parallel structure. This study has contributed information on forms and meaning of parallelism in customary sayings and its tie to the Adat Perpatih.

Keywords: Customary sayings, repetition, synonym parallelism, antithetic parallelism, Adat Perpatih

PENGENALAN

Perbilangan adat ialah kalimat berangkap yang disampaikan dalam bentuk puisi. Menurut Harun (1989), perbilangan adat ialah perundangan adat perpatih yang juga dikenali sebagai teromba atau peribahasa berirama. Perbilangan adat diamalkan di Negeri Sembilan dalam pelbagai aktiviti sosial, misalnya perkahwinan, kekeluargaan, undang-undang jenayah dan pentadbiran. Sebagai salah satu bahasa berirama, perbilangan adat disampaikan dengan gaya bahasa yang indah dari segi susunan dan pilihan perkataannya. Makalah ini akan meneliti aspek kesejajaran kerana unsur ini dominan terdapat dalam perbilangan adat. Meminjam kata-kata Leech (1991) bahawa aspek kesejajaran ialah alat yang berguna dalam bahasa puitis, maka analisis kesejajaran akan dapat menyerlahkan keindahan gaya bahasa perbilangan adat. Untuk tujuan tersebut, makalah ini akan mengaplikasi peraturan analisis kesejajaran yang pernah dikemukakan oleh Short (1996). Peraturan analisis kesejajaran ini terdiri dari pengenalanpastian unsur kesejajaran dan penginterpretasian maksud kesejajaran mengikut konteks yang tertentu. Penelitian seperti ini dapat digolongkan sebagai kajian stilistik, iaitu mengenal pasti bentuk bahasa (deskripsi), menjelaskan makna (interpretasi) dan kesan (penilaian) sesuatu teks terhadap pembaca. Sejauh ini, kajian tentang aspek kesejajaran tertumpu pada puisi, misalnya Leech (1991), dan Short (1996). Di Malaysia pula, analisis aspek kesejajaran puisi pernah dilakukan oleh Umar (1989) dan Mohammad Fadzeli (2014). Perbilangan adat turut mendapat tempat dalam kalangan pengkaji, misalnya Norhayati (1999) dan Norhana (2014) yang meneliti gaya bahasa perbilangan adat dan aspek kesantunan berbahasa dalam perbilangan adat. Bagaimanapun, kajian ini tidak meneliti aspek kesejajaran yang terdapat dalam perbilangan adat. Sekaligus, kajian lepas ini belum mampu menonjolkan keunikan gaya bahasa perbilangan adat secara tuntas.

KAJIAN PERBILANGAN ADAT

Sebagaimana yang telah dijelas sebelum ini bahawa perbilangan adat telah dikaji daripada sudut kesusasteraan dan juga kebahasaan. Dari sudut kesusasteraan, isu yang hangat diperdebatkan dalam pengkaji sastera ialah

pengkategorian perbilangan adat. Misalnya Harun (1989) berpandangan bahawa perbilangan adat ialah teromba, iaitu salah satu daripada 12 jenis puisi Melayu tradisional. Kajian ini dianggap oleh Alani (1995) sebagai pembuktian yang paling empirik bersesuaian dengan ciri-ciri yang terdapat dalam perbilangan adat. Sebelum ini, pengkaji lain, misalnya Za'ba (1965), Alwi (1983) lebih cenderung mengkategorikan perbilangan adat sebagai sejenis gurindam. Ada pula sekumpulan pengkaji yang tidak menganggap perbilangan sebagai puisi Melayu lama, tetapi menggolongkan perbilangan sebagai undang-undang Melayu lama, misalnya Mohd Taib (1975) dan Liaw (1978). Kesemua kajian ini menyumbang dari segi pengkategorian perbilangan adat.

Dari aspek kebahasaan pula kajian perbilangan adat telah dilakukan oleh Norhayati (1999), Siti Hawa (1994), Norhana et al. (2010) dan Norhana (2014). Norhayati (1999) mengkaji gaya bahasa dalam perbilangan adat pada tahap tesis sarjana. Objektif kajiannya adalah untuk mengenal pasti jenis gaya bahasa yang dominan dalam perbilangan adat, dan mengenal pasti keberkesanan unsur gaya bahasa dengan aspek sosial. Secara khusus, Norhayati (1999) mengkaji diksi, perulangan dan perlambangan dalam perbilangan adat. Hasil kajiannya mendapati bahawa pemilihan kata dalam perbilangan adat adalah bersesuaian dengan maksud yang ingin disampaikan. Sekaligus, hal ini dapat menyerlahkan idea, falsafah dan pemikiran yang terdapat dalam perbilangan adat. Kajian ini menyumbang pada aspek gaya bahasa dalam perbilangan adat. Bagaimanapun, Norhayati tidak membincangkan aspek kesejajaran yang didapati banyak digunakan dalam perbilangan adat.

Seterusnya, Siti Hawa (1994) mengkaji keindahan bahasa yang terdapat dalam perbilangan adat kerana sistem perundangan dalam Adat Perpatih disampaikan dalam bentuk puisi. Hal ini berbeza dengan sistem perundangan dalam Adat Temenggung yang disampaikan dalam bentuk prosa. Hasil kajiannya mendapati perbilangan adat banyak menggunakan gaya bahasa sindiran, perlambangan dan ada sedikit pengaruh pantun. Dua kajian selepasnya, iaitu Norhana et al. (2010) dan Norhana (2014) tertumpu pada strategi kesantunan berbahasa masyarakat adat perpatih dalam perbilangan adat. Dalam perkataan lain, kedua-dua kajian tersebut mencuba untuk meneliti penggunaan bahasa dalam perbilangan, melalui model kesantunan yang dikemukakan oleh Leech

pada tahun 1983. Kajian ini mendapati perbilangan adat mematuhi prinsip kesantunan, dan berjaya mengekalkan hubungan harmoni dan mewujudkan kerjasama antara peserta dalam peristiwa adat. Bagaimanapun, setakat ini tiada kajian yang secara khusus meneliti aspek gaya bahasa, misalnya kesejajaran dari sudut stilistik. Secara am, stilistik ialah “...is a method of applied language study which uses textual analysis to make discoveries about the structure and function of language” (Simpson 1997: 4). Pernyataan ini menegaskan bahawa stilistik ialah satu kaedah yang mengaplikasi kajian bahasa (linguistik), menggunakan analisis tekstual untuk menjelaskan struktur dan fungsi bahasa. Pandangan ini bersesuaian dengan aspek kesejajaran yang diteliti dalam makalah ini, yang perlu dianalisis secara tekstual kerana sesuatu leksikal yang disejajarkan hanya bermakna apabila dikaitkan dengan perkataan lain (dalam baris yang sama atau melangkaui baris). Selain itu, bidang stilistik memberi perhatian yang khusus pada karya kesusasteraan, dengan menjadikan linguistik sebagai alat (Leech & Short 1991). Dalam konteks kajian ini, karya kesusasteraan yang dikaji ialah perbilangan adat, iaitu salah satu genre bahasa berirama di alam Melayu. Aspek kesejajaran akan dianalisis dari segi bentuk dan makna berdasarkan prosedur stilistik. Hasil kajian ini nanti akan dapat menyerlahkan keindahan gaya bahasa perbilangan adat dari aspek kesejajaran.

DATA KAJIAN

Perbilangan adat ialah kata-kata tradisional yang memperkatakan tentang undang-undang adat. Sebagaimana bidalan dan pepatah Melayu, perbilangan adat mempunyai ciri khusus yang berikut: (i) berenggan-rogenan perkataannya, (ii) disebut lepas satu, satu seperti orang membilang, dan (iii) kandungannya sudah menjadi undang-undang kepada pengamalannya (Za’ba 1965). Dari segi sejarah, tidak dapat diketahui dengan jelas pencipta perbilangan. Besar kemungkinan, perbilangan adat wujud secara evolusi dalam masyarakat Adat Perpatih dan diperturunkan secara lisan dari satu generasi ke generasi yang lain (Yaakub & Norzali 1987).

Perbilangan mempunyai bentuk yang bebas, tetapi masih mengambil bentuk puisi Melayu tradisional yang lain, misalnya puisi dan pantun (Sete Ramlah 1986). Lihat juga Mohd. Yusof

(1994) dan Norhayati (2013). Jumlah baris perbilangan juga tidak tetap, iaitu sekurang-kurangnya terdiri daripada satu sehingga melebihi 10 baris serangkap. Contohnya:

- (1) Patah tumbuh hilang berganti.
- (2) Hidup dikandung adat,
Mati dikandung bumi.

Contoh perbilangan satu baris di atas lazim ditemui dalam peribahasa Melayu. Dalam konteks ini, patah tumbuh hilang berganti merujuk kepada hukum alam, misalnya pemimpin silih berganti. Perbilangan dua baris pula menggambarkan betapa teguhnya amalan adat, iaitu selagi hidup di dunia ini, adat tetap dipertahankan.

Perbilangan digunakan dalam situasi formal (perhimpunan adat) dan tak formal (berhibur dan mendidik bangsa). Tema dan isi perbilangan menggambarkan kepercayaan, nilai dan pegangan hidup masyarakat (Mohd. Yusof 1994). Dalam perkataan lain, semua aspek kehidupan masyarakat Adat Perpatih, termasuklah sosial, ekonomi, politik, kepercayaan dan undang-undang telah dirakam dalam perbilangan. Maka, perbilangan telah menjadi warisan yang dapat mencerminkan sistem Adat Perpatih.

Dalam kalangan pengkaji perbilangan adat, terdapat sedikit perbezaan dari segi penggolongan perbilangan adat. Misalnya ada yang menggolongkan perbilangan sebagai gurindam, teromba, perbilangan dan bahasa berirama. Bagaimanapun, yang membezakan perbilangan dengan bahasa berirama Melayu yang lain, ialah terkandung di dalamnya adat yang menjadi hukum atau undang-undang yang teguh sejak sekian lama. Dalam perkataan lain, perbilangan adat ialah sekumpulan bidalan yang mempunyai “undang-undang”, yang sememangnya wujud dan perlu dipatuhi Asmah (2008). Undang-undang dan kepercayaan yang terdapat dalam perbilangan adat berasaskan Islam. Misalnya ‘Adat bersendikan syarak, syarak bersendi kitabullah’ menggunakan leksikal yang berunsur Islam, *syarak* dan *kitabullah*. Penggunaan perkataan seperti ini membuktikan bahawa bangsa Melayu berpegang teguh kepada ajaran dan undang-undang Islam atau *religious law* (Zaitul Azma & Ahmad 2011; Wan Norhasniah 2011).

Kajian ini memanfaatkan data perbilangan adat yang terdapat dalam *Straits Branch of the Royal Asiatic Branch*, yang pertama kali diterbitkan pada tahun 1918. Data ini kemudiannya telah

diterbitkan semula pada tahun 1965 oleh Kraus Reprint Ltd. Pada dasarnya, data kajian ini disebut sebagai *Jelevu Customary Songs and Sayings*. Sekaligus, hal ini menjelaskan bahawa data tersebut telah dikumpul di salah sebuah daerah di Negeri Sembilan, Jelevu. Secara umumnya pula, perbilangan adat Negeri Sembilan sebenarnya digunakan di semua daerah Negeri Sembilan (Norhalim 2003). Berdasarkan pandangan ini, maka walaupun data kajian berasal daripada Jelevu, tetapi data ini dapat menggambarkan dan mewakili perbilangan adat di Negeri Sembilan.

Secara keseluruhannya, terdapat 62 rangkap perbilangan adat dalam data kajian ini. Berdasarkan tema, didapati data kajian ini terdiri daripada pelbagai aspek, misalnya perundangan, sosial, perkahwinan dan jenayah. Tema ini dapat dikesan berdasarkan unsur leksikal, misalnya:

- (3) Orang berbini berbelanja,
Orang bercerai berkesudahan,
Orang beranak berupah bidan,
Orang nikah dengan maharnya

Leksikal *berbini*, *bercerai*, *beranak* dan *nikah* menandakan bahawa contoh (3) bertemakan perkahwinan. Aspek yang akan diberi perhatian khusus dalam makalah ini ialah unsur bahasa yang disejajarkan, misalnya 3 baris yang pertama menggunakan bentuk bahasa yang sejajar, *berbini* - *berbelanja*, *bercerai* - *berkesudahan* dan *beranak* - *berupah*. Masing-masing leksikal ini menggunakan imbuhan *ber* - untuk maksud mempunyai, misalnya *berbini* - mempunyai bini dan *beranak* - mempunyai anak. Lebih menarik lagi, leksikal ini mempunyai perkaitan makna dengan leksikal lain, sama ada di dalam baris atau melangkaui baris. Hasil kajian ini nanti akan dapat memperlihatkan pola kesejajaran dalam perbilangan adat. Untuk tujuan perbincangan, hanya contoh perbilangan adat yang mempunyai unsur kesejajaran akan dianalisis.

PERATURAN KESEJAJARAN

Kesejajaran (*parallelism*) ialah perulangan pola struktur yang sama, lazimnya antara frasa atau klausa (Sardar Fayyaz 2013). Dari segi fungsi, Leech (1991: 67) menyatakan bahawa "Linguistic parallelism is very often connected with rhetorical

emphasis and memorability". Pernyataan ini menegaskan bahawa kesejajaran atau parallelisme lazim dihubungkan dengan penekanan retorik dan sesuatu (unsur bahasa) yang boleh diingati. Kajian ini akan menerapkan peraturan menganalisis kesejajaran yang pernah dikemukakan oleh Short (1996). Dalam kajiannya, Short (1999) telah menganalisis puisi bahasa Inggeris, dan mengemukakan beberapa peraturan kesejajaran yang boleh dijadikan sebagai panduan dalam sebarang kajian aspek kesejajaran. Peraturan yang asas ialah (i) mengenal pasti posisi unsur bahasa yang disejajar, (ii) menjelaskan hubungan kesejajaran. Menurutnya, kesejajaran sering memberikan motivasi kepada pembaca untuk memutuskan perkaitan yang sesuai untuk sesuatu perkataan atau frasa. Kesejajaran juga menjadi salah satu alat atau mekanisme kepada penulis untuk mengawal dan memperlihatkan perkaitan antara perkataan. Apabila pembaca menemui atau mengesan sesuatu bahagian atau struktur yang sejajar atau berpasangan, maka mereka akan mencuba mendapatkan perkaitan makna yang berhubungan dengan bahagian yang lain. Contohnya:

- (4) She is a woman, therefore may be wooed;
She is a woman, therefore may be won;
She is Lavinia, therefore must be loved.
(William Shakespeare, Titus Andronicus,
dalam Short, 1996:67)

Berdasarkan contoh (4) di atas, struktur sintaksis untuk kesemua baris adalah sejajar. Pola ini bersesuaian dengan konsep kesejajaran, iaitu kewujudan dua atau lebih unsur bahasa yang identikal dari segi susunan kata (Khader & Mohammed 2016). Baris yang ketiga lebih spesifik sifatnya, melalui *Lavinia* berbanding *woman* yang lebih umum. Malah dalam baris ini turut digunakan *must* berbanding *may*, yang menekankan bahawa Lavinia ialah seorang wanita yang sangat penting, dan secara individu mempunyai daya tarikan untuk dicintai. Huraian ini menunjukkan bahawa unsur kesejajaran ialah alat yang penting untuk membantu pembaca melihat perkaitan antara perkataan dari segi semantik. Melalui perkaitan ini, maka dapatlah dijelaskan makna kesejajaran untuk keseluruhan teks. Dalam perkataan lain, perpautan yang wujud secara tekstual memainkan peranan yang penting dalam analisis aspek kesejajaran.

Lazimnya, kesejajaran memperlihatkan hubungan struktur dan idea dalam bentuk sinonim, perulangan, antitesis, atau aposisi (Okunowo 2012). Maka, terdapat beberapa jenis kesejajaran yang dapat membantu seseorang mengenal pasti pola bahasa yang sengaja disejajarkan oleh pengarang/penyair, iaitu kesejajaran sinonim, antitetik, sintetik dan klimatik. Setiap jenis kesejajaran ini dapat dibezakan bentuk bahasa yang disejajarkan, misalnya kesejajaran sinonim memperlihatkan kehadiran idea atau konsep yang sama antara perkataan atau frasa yang digunakan. Sebagai lawan sinonim, kesejajaran antitetik ialah kewujudan idea atau konsep yang berkontras di dalam sesuatu puisi. Seterusnya, kesejajaran sintetik ialah kebergantungan idea dalam baris pertama kepada baris kedua. Dalam perkataan lain, maksud dalam baris pertama hanya akan sempurna setelah dibaca baris kedua. Akhirnya, kesejajaran klimatik memperlihatkan perulangan perkataan/frasa dalam baris satu dan dua, kecuali perkataan yang terakhir. Pada dasarnya, kesemua jenis kesejajaran ini mengimpikasi pola gaya bahasa yang menarik untuk dianalisis.

Berdasarkan penelitian, gaya bahasa yang menarik dalam perbilangan adat ialah dominannya penggunaan unsur perulangan dan kesejajaran. Hal ini pernah disebut oleh Hooykaas (1981) bahawa perbilangan memperlihatkan gaya bahasa 'ulangan' dan 'bentuk sejajar'. Perulangan merujuk kepada kata-kata yang diulang dalam baris yang sama atau berbeza. Kata yang diulang terdiri daripada pelbagai kelas kata, misalnya kata bantu *sudah* dalam contoh yang berikut:

- (5) Kampung *sudah* bersudut,
Sawah *sudah* berjinjang,
Pucuk *sudah* meliok,
Pinang *sudah* berjijir,

Yang lebih menarik ialah kehadiran unsur kesejajaran, misalnya kata *kampung* sejajar dengan *sawah*, *pucuk* dengan *pinang*. Malah kata *bersudut* turut sejajar dengan *berjinjang*. Secara tidak keterlaluan, makalah ini berpandangan salah satu ciri khas perbilangan adat ialah perulangan dan kesejajaran. Hal ini berbeza dengan bahasa berirama yang lain, misalnya pantun dan syair yang lebih mementingkan kesejajaran bunyi, iaitu pada bahagian akhir baris. Maka, terhasillah pola bunyi *abab* atau *aaaa*. Yang penting dalam perbilangan ialah leksikal. Sebab itu, perbilangan

lebih menonjolkan kesejajaran kata atau leksikal berbanding kesejajaran bunyi. Maka, perbilangan lebih mirip dengan puisi kerana kesejajaran pada tahap perkataan merupakan salah satu ciri puisi. Hal ini akan diperinci dalam perbincangan yang berikut.

HASIL KAJIAN

Kesejajaran dalam perbilangan adat boleh ditemui dalam baris atau melangkaui baris. Bagaimanapun, tidak ditemui kesejajaran yang melangkaui rangkap. Hal ini berbeza dengan puisi misalnya, yang memperlihatkan kesejajaran dalam baris, antara baris dan melangkaui rangkap. Penjelasan yang logik tentang hal ini ialah rangkap dalam perbilangan adat adalah kesatuan idea yang lengkap. Maka, hubungan tekstual hanya terjadi dalam rangkap bukannya melangkaui rangkap. Contohnya:

- (6) Kelebihan **umat** dengan **muafakat**,
Kelebihan **nabi** dengan **mukjizat**,
Bulat **air** kerana **pembentung**,
Bulat **manusia** kerana **muafakat**.

Setiap baris dalam contoh di atas boleh berdiri sendiri sebagai suatu makna yang lengkap. Apabila digabungkan dengan baris-baris yang lain, akan terbentuklah suatu kesatuan idea yang utuh. Misalnya, baris 1 mempunyai hubungan makna dengan baris 2. Hubungan makna ini dilakukan melalui unsur kesejajaran. Leksikal *umat* sejajar dengan *nabi*, manakala *muafakat* sejajar dengan *mukjizat*. Malah kata *muafakat* ada persamaan bunyi dengan *mukjizat*, iaitu pada bahagian awal suku dan akhir suku kata. Hal yang sama turut berlaku pada baris ketiga dan empat, iaitu leksikal *air* berhubung dengan *pembentung*. Tetapi maksud baris tiga dapat difahami apabila mengkaji baris 4, dengan kehadiran leksikal *manusia* dan *muafakat*. Dalam perkataan lain, hubungan makna *air* dan *pembentung* mempunyai persamaan dengan *manusia* dan *muafakat*. Secara sederhana, perbilangan adat mempunyai makna yang tersirat. Dari segi pemikiran, contoh perbilangan (6) mempunyai nilai falsafah tentang hidup yang tinggi, iaitu tentang pentingnya sikap bekerjasama dalam bermasyarakat. Menurut Norhalim (1993), muafakat bermaksud semua keputusan haruslah berdasarkan persetujuan atau kebulatan bersama,

iaitu sebagaimana perkataan *bulat* dalam baris ketiga dan keempat. Dalam konteks Adat Perpatih, pengamal adat harus bermuafakat untuk mendapat persetujuan bersama atau sebulat suara tentang sesuatu perkara. Konsep muafakat ini selari dengan konsep syura dalam Islam.

POLA KESEJAJARAN DALAM PERBILANGAN

Berdasarkan penelitian, didapati bahawa kesejajaran dalam perbilangan adat menggunakan pola yang menggabungkan kesejajaran dan perulangan leksikal. Pola ini menepati struktur kesejajaran yang lazim ditemui dalam puisi, misalnya. Perulangan kata tidak dianggap sebagai kesejajaran, tetapi perulangan merupakan salah satu gaya bahasa yang membentuk pola kesejajaran. Menurut Galperin (1977), perulangan kata mungkin terjadi pada bahagian awal atau akhir baris, atau kedua-duanya. Perbilangan adat menggunakan unsur perulangan pada bahagian awal atau tengah baris. Perkataan yang diulang terdiri dari kata bantu, kata adverbial dan kata sendi. Misalnya:

- (7) Raja berdaulat **dalam** alamnya,
 Penghulu bernobat **dalam** sukunya,
 Buapak bernobat **dalam** anak buahnya,
 Orang banyak bernobat **dalam** terataknya.

Dalam sistem tatabahasa Melayu kata *dalam* berfungsi untuk menunjukkan tempat atau benda yang boleh mengisi sesuatu, contohnya dalam rumah, dalam negeri (Asmah 2008). Berdasarkan contoh di atas kata *dalam* berfungsi untuk menunjukkan tempat raja, penghulu, buapak dan orang didaulatkan/dinobatkan. Kata *daulat* dan *nobat* dalam konteks ini merujuk kepada wilayah kekuasaan. Misalnya, raja berfungsi sebagai lambang keadilan dalam Adat Perpatih, manakala penghulu berkuasa dalam lingkungan atau kelompok sukunya. Begitulah dengan buapak yang berfungsi kepada anak buahnya, dan orang banyak (biasa) dalam teratak (rumahnya). Selain itu, dapat juga dikesan kedua-dua kata *daulat* dan *nobat* ada persamaan bunyi pada bahagian akhir suku kata. Maka, perbilangan adat sebenarnya memperlihatkan sedikit persamaan bunyi untuk perkataan tertentu yang sejajar. Walaupun persamaan bunyi tidak terlalu ketara kewujudannya, namun tetap memberi kesan pada

sesuatu perbilangan. Kesan ini akan lebih dirasakan apabila unsur kesejajaran ini dalam perbilangan disampaikan secara lisan.

Gaya persembahan kesejajaran dalam perbilangan adat menonjolkan susun lapis masyarakat. Bermula dengan pemimpin tertinggi sehinggalah kepada pemimpin bawahan. Misalnya, leksikal *raja* berfungsi sebagai lambang keadilan dan perpaduan. Diikuti oleh leksikal *penghulu*, iaitu ketua atau pemimpin adat tertinggi bagi luak Tanah Mengandung (Norhalim 2003). Dijelaskan lagi bahawa sebelum penjajahan Inggeris semua luak dipimpin oleh penghulu. Dalam perkataan lain, penghulu (sekarang bergelar Undang) mempunyai bidang kuasa yang luas, yang boleh melantik Yang Dipertuan Besar. Leksikal *buapak* dalam baris empat pula merujuk kepada ketua kelompok kekeluargaan perut. Perkataan *perut* dalam Adat Perpatih ialah pecahan kepada suku. Ketua kepada perut inilah dipanggil buapak yang dibincangkan di sini. Buapak dilantik oleh kelompok perut dengan persetujuan Lembaga (ketua suku). Peranan buapak ialah sebagai ibu bapa kepada anak buah. Hierarki terakhir dalam contoh di atas *orang banyak*, iaitu ahli masyarakat yang menganggotai sesuatu sistem pemerintahan. Tegasnya di sini, setiap leksikal yang dipilih dalam perbilangan adat mempunyai makna yang tertentu, yang dapat menggambarkan tatatingkat pemimpin.

Seterusnya dipaparkan contoh perulangan yang berikut, dengan kata sendi *kepada*.

- (8) Salah hamba **kepada** tuan,
 Salah murid **kepada** guru,
 Salah anak **kepada** bapa,
 Salah bini **kepada** laki.

Kata sendi *kepada* dalam bahasa Melayu berfungsi untuk menunjukkan tumpuan arah. Misalnya, hamba ditumpukan kepada tuan, murid kepada guru, anak kepada bapa dan bini kepada laki. Masing-masing leksikal ini menunjukkan tatatingkat yang berbeza menurut kelas sosial. Kata *hamba* lebih rendah kelasnya berbanding *tuan*. Kata *murid* dan *guru* berkaitan dengan tahap seorang pengajar dengan yang diajar. Kata *anak* dan *bini* pula ialah istilah kekeluargaan, yang tertakluk kepada kuasa *bapa* dan *laki* (suami) kepada ketua keluarga. Seterusnya, contoh yang berikut menggunakan perulangan kata syarat *jika/kalau*.

- (9) **Jika** cerdik teman berunding
Jika bingung disuruh arah
Kalau alim hendakkan doanya
Kalau kaya hendakkan emasnya

Kedua-dua kata yang diulang ialah kata adverbial syarat *jika/kalau*. Penggunaan kata syarat ini dalam contoh (9) berfungsi untuk menunjukkan syarat terhadap sesuatu perkara. Misalnya, yang cerdik disyaratkan sebagai perunding, manakala yang bingung (tak cerdik) disyaratkan sebagai yang kena suruh. Suatu hal menarik dalam membincangkan pola kesejajaran dalam perbilangan adat ialah penjonjolan kata yang berpasangan. Contohnya perbilangan kata (9) mempersembahkan pasangan kata yang kontras, iaitu *cerdik – bingung*. Dalam baris, kata *cerdik* dihubungkan dengan *berunding*, bermaksud seseorang yang cerdik boleh dijadikan teman untuk berunding/berbincang. Sebaliknya, bagi yang *bingung* pula boleh disuruh. Perbilangan adat ada nilai pemikiran atau falsafah yang boleh dituruti oleh pengamalnya. Secara implisit, contoh perbilangan adat ini menyarankan bahawa yang cerdik boleh digunakan akalanya untuk menyelesaikan sesuatu masalah. Yang bingung pula masih berguna untuk membantu secara fizikal berbanding mental. Begitu juga kata *alim* berhubungan dengan *doa*, dan *kaya* dengan *emas*. Maksudnya, orang yang alim berperanan menyampaikan doa kepada Tuhan, sementara orang kaya dapat menyumbang dari segi harta benda. Nilai falsafah yang dapat dicungkil dalam perbilangan adat ini ialah setiap orang mempunyai peranan masing-masing dalam masyarakat.

Contoh perbilangan adat yang berikut turut menonjolkan gaya bahasa kesejajaran dengan mesej sosial yang bermanfaat kepada pengamalnya, iaitu:

- (10) **Kalau** singkat minta disambung
Kalau panjang minta dikerat
Kalau koyak minta ditampal
- (11) **Kok** nan ada jangan dihabis
Kok kurang ditambah
Kok pendek disambung
Kok tiada ditambah
Ikhtiar dan usaha dituntut.

Perulangan kata syarat *kalau* dan *kok* dalam kedua-dua contoh di atas memperlihatkan pasangan kata yang berhubungan secara langsung dari segi semantik. Perbilangan adat ini menyarankan

persyaratan sesuatu perkara yang berkaitan dengan usaha dan pemuafakatan dalam masyarakat Adat Perpatih. Leksikal yang digunakan misalnya, *singkat – disambung*, *panjang – dikerat*, *koyak – ditampal* berfungsi sebagai lambang pemuafakatan tersebut.

MAKNA KESEJAJARAN DALAM PERBILANGAN

Dalam bahagian ini perbincangan hanya tertumpu pada dua jenis kesejajaran yang ditemui dalam data kajian, iaitu kesejajaran sinonim dan antitetik.

KESEJAJARAN SINONIM

Kesejajaran sinonim merujuk kepada leksikal yang sejajar sama ada dalam baris atau melangkai baris. Leksikal yang disejajarkan ini mengimplikasikan makna yang hampir sama. Contoh yang ditemui dalam data kajian ialah:

- (12) Dahaga dahagi,
Sumbang, salah,
Rebut, rampas,
Siar, bakar,
Maling, curi,
Kicang, kicuh,
Upas racun,
Tikam, bunuh,
Samun, sakar,
Pantang kepada adat,
Upas racun, sisa makan.

Contoh perbilangan di atas berkaitan dengan undang-undang jenayah. Pola yang menarik ialah kehadiran pasangan perkataan yang sejajar dan sinonim dari segi makna, misalnya *sumbang – salah*, *rebut – rampas*, *maling – curi*, dan *samun – sakar*. Semua perkataan ini diletakkan dalam baris yang sama, yang membentuk unsur kesejajaran sinonim dalam baris. Dari segi makna, *sumbang – salah* merujuk kepada salah satu undang-undang yang melanggar adat dan syarak, iaitu perbuatan menggauli seseorang yang tidak boleh dinikahi (*sumbang*), dan berzina dengan isteri orang (*salah*) (Norhalim 2003). Menurut Norhalim lagi, pasangan kata *siar – bakar* juga menjadi salah satu undang-undang dalam adat perpatih, iaitu perbuatan yang mengakibatkan harta milik orang lain terbakar (*siar*), termasuklah membakar dengan sengaja (*bakar*). Seterusnya leksikal *maling – curi* bermaksud mengambil harta orang lain dengan

melakukan kerosakan (maling), termasuklah melakukan pecah rumah (curi). Makna yang hampir sama dengan curi dapat diketahui dalam leksikal *samun-sakar*, iaitu perbuatan merompak milik orang melalui pembunuhan (samun) dan kekerasan (sakar). Kesemua leksikal yang dibincangkan di sini merujuk kepada leksikal perundangan yang berkaitan dengan kesalahan jenayah. Menurut Nordin (1975) semua kesalahan yang dinyatakan ini dikatakan sebagai Pantang Undang dan mesti diadili oleh Undang kerana jika dibiarkan dapat membinasakan masyarakat Adat Perpatih. Dalam sistem Adat Perpatih Undang ialah kuasa tertinggi dalam sesuatu Luak. Pemikiran yang dapat diinterpretasi daripada contoh perbilangan (12) ialah sesuatu kesalahan itu akan dihukum menurut adat, bersesuaian dengan jenis kesalahan dan setelah sah perbuatan itu dilakukan. Seseorang ketua adat haruslah berlaku adil terhadap pesalah, dan berusaha melindungi anggota masyarakatnya.

KESEJAJARAN ANTITETIK

Kesejajaran antitetik berkontras dengan sinonim, iaitu mempunyai makna leksikal yang berlawanan, iaitu sebagaimana pernyataan Wales (2011:29) bahawa kesejajaran antitetik ialah "...contrasts ideas by contrasting lexical items in a formal structure of parallelism". Misalnya:

- (13) Salah **hamba** kepada **tuan**,
Salah **murid** kepada **guru**,
Salah **anak** kepada **bapa**,
Salah **bini** kepada **laki**.

Contoh perbilangan di atas juga berkaitan dengan hukuman. Terdapat pasangan perkataan yang sejajar, tetapi berkontras dari segi makna. Misalnya, *hamba – tuan, murid – guru, anak – bapa* dan *bini - laki*. Setiap pasangan perkataan ini memperlihatkan status yang berbeza di antara individu. Misalnya, hamba yang diperintah, dan tuan pula yang memerintah. Murid sebagai pelajar, dan guru sebagai pengajar.

Jika diperhatikan pencipta perbilangan adat sangat bijak memilih perkataan yang sesuai mengikut konteks, dan mencari pasangan perkataan yang sinonim atau antonim dari segi makna. Pembaca atau pendengar perbilangan seperti ini akan cepat terkesan dengan pasangan perkataan yang sengaja dikontraskan, selain menimbulkan kesan estetika.

Gaya meletakkan pasangan kata yang kontras dominan ditemui dalam perbilangan adat. Cara perkataan disusun dalam perbilangan bersesuaian dengan takrif Za'ba (1965), iaitu berenggan-
renggan perkataannya dan disebut seperti orang membilang. Maka, sebab itulah dinamakan perbilangan. Contohnya:

- (14) Jika **jauh** ingat **mengingat**
Jika **dekat** temu **menemui**

Jika dibaca contoh di atas (14), terdapat perhentian, misalnya *Jika jauh/ingat mengingat* dan *Jika dekat/temu menemui*. Perhentian inilah yang menjadikan perbilangan berenggan-
renggan cara penyampaiannya. Lebih menarik lagi, susunan perkataan untuk baris satu sejajar dengan baris dua, iaitu kata *jauh* dengan *dekat*, dan *mengingat* dengan *menemui*. Kedua-dua pasangan kata ini berkontras dari segi makna. Dalam baris pula, kata *jauh* ada hubungan makna dengan *mengingat*, iaitu memberi pesanan supaya tidak saling melupai walau berjauhan. Kata *dekat* berhubungan dengan *menemui*, iaitu mengingatkan agar saling berkunjung, jika berdekatan untuk menjaga hubungan silaturahim.

Kebanyakan perbilangan yang ditemui dalam teks kajian memperlihatkan gaya kesejajaran antitetik yang hampir sama, iaitu mengkontras perkataan dalam baris yang berbeza, misalnya:

- (15) Tatkala **kecil** bernama muafakat,
Tatkala **besar** bernama adat,

(16) **Dekat** cari waris,
Jauh cari suku

Dapat diperhatikan permainan kata secara kontras dalam baris 1 dan 2 untuk contoh (15) dan (16) di atas, iaitu *kecil - besar* dan *dekat - jauh*. Kedua-dua contoh ini menggunakan pola perulangan, iaitu *bernama* dan *cari*. Untuk menginterpretasi makna *kecil* dan *besar* misalnya, perlulah difahami maksud muafakat dan adat dalam sistem Adat Perpatih. Menurut Nordin (1975), ikatan yang wujud dalam dan antara unit kekeluargaan dinamakan muafakat. Dalam Adat Perpatih, ikatan kekeluargaan memainkan peranan yang penting dalam sistem politik, ekonomi dan sosial. Contoh (16) menekankan pentingnya mencari anggota keluarga walau di mana juga seseorang itu berada. Misalnya, apabila berada di perantauan,

yang perlu dicari ialah saudara sesuku. Dalam Adat Perpatih, hubungan persaudaraan antara suku dapat melangkaui batasan daerah. Misalnya, seseorang dari suku Tanah Datar di Rembau masih mempunyai hubungan persaudaraan dengan suku Tanah Datar di Kuala Pilah.

MAKNA KESEJAJARAN BERDASARKAN DOMAIN

Domain dalam konteks ini merujuk kepada sekelompok perkataan yang mempunyai medan semantik yang sama. Misalnya kata *raja* dan *penghulu* tergolong dalam domain yang sama sebab masing-masing merujuk kepada orang. Dalam bahagian ini akan dibincangkan unsur kesejajaran mengikut domain yang tertentu. Dengan ini dapat diketahui kecenderungan penggunaan leksikal dalam perbilangan adat secara lebih menyeluruh. Untuk memudahkan analisis, pengelompokan kata dilakukan berdasarkan kelas kata, misalnya kata nama dan kata kerja. Sebab analisis kajian ini mendapati bahawa leksikal yang disejajarkan terdiri dari dua kelas kata ini.

KUMPULAN KATA NAMA

Kata nama yang disejajarkan dalam perbilangan adat termasuk kata berunsur alam, orang dan kata-kata adat. Contohnya:

- (17) Kambing biasa membebek,
Kerbau biasa menguak,
Ayam biasa berkokok,
Murai biasa berkicau,
PENGHULU biasa menghukumkan adat,
Alim biasa menghukumkan shara,
Hulubalang biasa menjarah,
Juara biasa melepas,
Saudagar biasa bermain bungkak teraju,
Perempuan biasa berusaha benang dan kapas.
- (18) Tatkala
Kampung sudah bersudut,
Sawah sudah berjinjang,
Pucuk sudah meliok,
Pinang sudah berjijir,
- (19) Raja **sekeadilan**,
PENGHULU **seumlang**,
Tua **selembaga**,
Waris **sepesaka**,

Ibu bapa **seadat**,
Tempat semenda satu syahadat,
Orang semenda **seresam**.

Berdasarkan contoh di atas, unsur alam yang dikenal pasti ialah tumbuhan (*pucuk*, *pinang*), haiwan (*kambing*, *kerbau*, *ayam*, *murai*) dan tempat (*kampung*, *sawah*). Nordin (1975) ada menjelaskan bahawa masyarakat Adat Perpatih ialah masyarakat tani. Maka, tidak hairanlah banyak kata nama berunsur alam yang ada kaitan dengan alam sekitar. Tumbuhan dan binatang menjadi sumber utama masyarakat Adat Perpatih. Kata *sawah* misalnya sangat sinonim dengan masyarakat Adat Perpatih. Dinyatakan oleh Nordin bahawa hampir semua keluarga dalam Adat Perpatih mempunyai tanah sawah sendiri. Kata *kerbau* juga mempunyai nilai ekonomi, sehingga disifatkan sebagai ‘penanaman modal’ atau ‘wang beku’ kerana kerbau boleh digunakan untuk membajak sawah, dijual dan disembelih untuk majlis perkahwinan. Malah, kerbau mempunyai tradisi dalam Adat Perpatih kerana ada mitos yang menyatakan bahawa kata ‘Minangkabau’ berasal daripada ‘menang kerbau’.

Unsur orang pula merujuk kepada pemimpin masyarakat menurut kelas sosial (*penghulu*, *hulubalang*, *saudagar*). Manakala kata-kata adat merujuk kepada perkataan yang berkaitan secara langsung dengan sistem Adat Perpatih (*suku*, *lembaga*, *pesaka*, *semenda*). Maka, tidak hairanlah terdapat sejumlah kata daripada dialek Negeri Sembilan, yang bersifat arkaik.

Perbilangan adat turut menggunakan awalan se-secara sejajar. Dalam bahasa Melayu, awalan se-lazimnya digunakan sebagai kata bilangan untuk menunjukkan konsep penggolongan, misalnya *sepuluh*, *seribu*. Contoh (19) di atas memperlihatkan bahawa kata se- dilekatkan dengan kata nama, untuk makna satu atau sesama. Misalnya, *sekeadilan*, *seumlang*, *selembaga*, *sepesaka*, *seadat*, dan *seresam*. Dalam sistem Adat Perpatih, kata *seadat* sebagai contoh merujuk kepada hubungan dalam kalangan anak buah dalam satu suku. Kata *sepesaka* pula merujuk kepada waris yang menganggotai kelompok kekeluargaan yang sama dalam sistem Adat Perpatih, misalnya kelompok ruang, rumpun, perut atau suku. Pemikiran yang cuba disampaikan dalam contoh perbilangan (19) ialah teguhnya hubungan kekeluargaan dalam sistem Adat Perpatih. Malah, orang semenda (orang mendatang) turut dijaga kedudukan mereka dalam masyarakat adat.

KUMPULAN KATA KERJA

Perbincangan untuk kumpulan kata kerja dilakukan menurut proses pengimbuhan yang terdapat pada sesuatu kata. Misalnya, berdasarkan analisis, didapati bahawa imbuhan *ber-*, *teR-* dan *di-*, yang sering disejajarkan untuk menerangkan maksud yang tertentu. Misalnya:

- (20) Raja berdaulat,
 Penghulu berandika;
 Raja bertitah,
 Penghulu bersabda;
 Raja berkhalifah,
 Penghulu bersuku;
 Undang berkelantasan,
 Lembaga bersekat,
 Raja bersejarah,
 Penghulu bersalasilah,
 Lembaga berteromba.

Contoh di atas terdiri dari 11 baris, dengan dua perkataan setiap baris. Setiap baris menggunakan struktur subjek dan predikat, misalnya *Raja* sebagai subjek, dan *berdaulat* menjadi predikat. Berdasarkan struktur ini, maka semua baris tersebut sejajar. Bahagian subjek menonjolkan pemimpin dalam adat perpatih, yang mempunyai hubungan semantik dengan predikat. Misalnya, *Raja* dikaitkan dengan konsep *daulat*, maka terhasillah Raja berdaulat. Berbeza dengan raja, penghulu pula berandika. Kata *andika* merujuk kepada gelaran pembesar adat yang membawa gelaran Datuk. Penggunaan kata *ber-* untuk *berandika* bermaksud mempunyai. Dengan ini, baris ini bermaksud penghulu mempunyai gelaran datuk, dan raja mempunyai daulat. Lebih menarik, setiap baris sengaja dikontras maknanya. Misalnya *raja* dan *penghulu* dikontras maknanya melalui imbuhan *ber-* dalam baris 1-2, 3-4. Seterusnya raja dikontras dengan penghulu, undang dan lembaga dalam baris 5-6-7-8. Akhirnya raja dikontras dengan penghulu dan lembaga dalam baris 9-10-11. Setiap kata kerja dengan imbuhan *ber-* mempunyai makna yang sesuai dengan status pemimpin. Contohnya, raja bertitah, penghulu bersalasilah, lembaga berteromba.

Selain itu, imbuhan yang kerap juga digunakan dalam perbilangan adat secara sejajar ialah *ter-* dan *di-*. Misalnya,

- (21) Undang-undang curi,
 Pantang dua belas,
 Tiang terpalang-palang dinding tertetas,
 Terkejar, terlelah,
 Terebut, terampas,
 Tercincang, terpakok,
 Digatedbang, digedabikkan,
 Diserang, dikelekai,

Dalam bahasa Melayu, *ter-* mempunyai makna tak sengaja. Contohnya *terkejar*, *terlelah*, *terebut* dan *terampas*. Masing-masing kata ini ada hubungan makna yang sama, iaitu *kejar* dan *lelah* merujuk kepada perbuatan berlari. Kata *terebut* dan *terampas* pula ada makna negatif, iaitu perbuatan mengambil hak orang lain dengan tidak sengaja. Selanjutnya, kata dengan imbuhan *di-* mengimplikasikan makna pasif, misalnya *digatedbang*, *digedabikkan*, *diserang* dan *dikelekai*.

KESIMPULAN

Memetik semula kata-kata Asmah (2008) bahawa perbilangan adat ialah sekumpulan bidalan yang memaparkan undang-undang dalam masyarakat Adat Perpatih. Maka, kajian ini sebenarnya adalah percubaan untuk mengungkapkan bagaimana undang-undang tersebut dipaparkan dalam bentuk puisi. Ternyata, perbilangan adat mempunyai sistem atau peraturan yang dapat dijadikan sebagai panduan oleh pengamalannya, misalnya panduan pemerintahan, perkahwinan dan perundangan. Sekaligus, hal ini dapat menggambarkan tingginya nilai pemikiran dan falsafah yang wujud dalam perbilangan adat, iaitu sebagaimana pernyataan oleh Saidatul Nornis (2012) bahawa tamadun sesuatu bangsa dapat dicungkil melalui karya sastera.

Berdasarkan analisis, didapati bahawa kesejajaran dalam perbilangan adat hanya ditemui dalam rangkap. Ciri ini ada persamaan dengan pantun Melayu, iaitu setiap rangkap adalah wacana yang lengkap. Pola kesejajaran dalam perbilangan menggunakan struktur perulangan dan kesejajaran. Berbeza dengan pantun dan syair yang mementingkan kesejajaran bunyi, perbilangan lebih menonjolkan kesejajaran kata. Bagaimanapun, perbilangan masih menonjolkan sedikit kesejajaran bunyi. Maka, perbilangan lebih

mirip dengan gaya puisi kerana puisi adalah juga permainan kata-kata dan bunyi. Dari segi hubungan makna pula, kesejajaran dalam perbilangan adat memperlihatkan hubungan sinonim dan antitetik, iaitu unsur kesejajaran mempunyai makna leksikal yang sama atau kontras. Data kajian ini memperlihatkan bahawa kesejajaran antitetik lebih banyak digunakan dalam perbilangan berbanding kesejajaran sinonim. Analisis kesejajaran juga mendapati bahawa perbilangan dapat menggambarkan kebijakan dan kecermatan pilihan kata. Setiap perkataan yang dipilih mempunyai makna yang tertentu, dan berkaitan juga dengan perkataan lain sama ada dalam baris yang sama atau melangkaui baris. Ditemui juga bahawa perbilangan cenderung menggunakan leksikal berunsur alam dan kata-kata adat sebagai unsur kesejajaran. Kajian ini telah menyumbang dari aspek bentuk dan makna kesejajaran dalam perbilangan adat, dan hubungannya dengan sistem Adat Perpatih. Dengan ini, ilmu linguistik sesungguhnya dapat membantu untuk mengenal pasti unsur kesejajaran dalam perbilangan secara tuntas, dan diikuti oleh interpretasi yang sesuai mengikut konteks. Ilmu stilistik pula menyumbang dari segi penelitian gaya teks, khususnya analisis pola dan makna kesejajaran. Dicadangkan agar kajian lanjut tentang perbilangan yang melibatkan aspek linguistik wajar diteruskan. Hanya dengan cara ini, makna perbilangan dapat diteroka secara saintifik dan empirik.

PENGHARGAAN

Kajian dalam makalah ini merupakan sebahagian daripada hasil geran penyelidikan FRGS/1/2015/WAB04/UKM/02/2, dengan tajuk 'Pembentukan model leksikal bahasa perundangan dalam perbilangan adat'.

RUJUKAN

- Alani Sudeen. 1995. Penulisan perbilangan adat: satu sorotan awal. *Warisan* 23: 15-29.
- Alwi Salim. 1983. *Puisi Melayu*. Petaling Jaya: Fajar Bakti.
- Asmah Haji Omar. 2008. *Ensiklopedia Bahasa Melayu*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Asmah Haji Omar. 2008: *Nahu Kemas Kini*. Kuala Lumpur: PTS Professionals.

- Liaw Yock Fang. 1978. *Sejarah Kesusasteraan Melayu Klasik*. Pustaka Nasional: Singapura.
- Galperin, R. 1977. *Stylistics*. Moscow: Higher School Publishing House.
- Harun Mat Piah. 1989. *Puisi Melayu Tradisional: Satu Perbicaraan Genre dan Fungsi*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Hooykaas, C. 1981. *Perintis Sastera*, diterjemahkan oleh Raihoel Amar Gelar Datoek Besar. Petaling Jaya: Penerbit Fajar Bakti Sdn. Bhd.
- Jelevu Customary Songs and Sayings. *Straits Branch of the Royal Asiatic Society*. 1918. Reprinted with the permission of the Royal Asiatic Society, Malayan Branch. Kraus reprint Ltd. 1965.
- Khader Tawfiq Khader & Mohammed Mostafa Kullab. 2016. The structure of parallelism in Sa'adi Yusuf's poetry. *International Journal on Studies in English Language and Literature (IJSELL)* 4(2): 39-51.
- Leech, G.H. 1991. *A linguistic guide to English Poetry*. London: Longman.
- Leech, G.H & Short, M. 1991. *Style in Fiction: A Linguistic Introduction to English Fictional Prose*. London: Longman.
- Mohammad Fadzeli Jaafar. 2014. Stilistik. Dlm. *Pengenalan Linguistik Teoritis dan Aplikasi*, disunting oleh Mohammad Fadzeli Jaafar. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Mohd Taib Osman. 1975. *Warisan Puisi Melayu*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Mohd. Yusof Md. Nor. 1994. Perlambangan dalam perbilangan Adat Perpatih: satu pandangan umum. Dlm. *Adat Merentas Zaman*, disunting oleh A. Samad Idris, Norhalim Hj. Ibrahim, Muhammad Tainu & Dharmala, 402-411. NS. Seremban: Jawatankuasa Penyelidikan Budaya Negeri Sembilan.
- Nordin Selat. 1975. *Sistem Sosial Adat Perpatih*. Kuala Lumpur: Utusan Publications & Distributors Sdn. Bhd.
- Norhalim Haji Ibrahim. 1993. *Adat Perpatih: Perbezaan dan Persamaannya Dengan Adat Temenggung*. Kuala Lumpur: Penerbit Fajar Bakti Sdn. Bhd.
- Norhalim Haji Ibrahim. 2003. *Glosari Adat Negeri Sembilan*. Selangor: AFY Communications.
- Norhana Bakhary, Zaitul Azma Zainon Hamzah, Mohd Zariat Abd Rani & Omrah Hussin. 2010. Kesantunan bahasa dalam kata perbilangan adat perpatih: satu tinjauan awal. *Jurnal Linguistik* 11: 1-20.

- Norhana Bakhary. 2014. Strategi kesantunan berbahasa masyarakat adat perpatih dalam kata perbilangan. *Jurnal Bahasa* 14(2): 239-271.
- Norhayati Idris. 1999. *Gaya bahasa perbilangan adat perpatih*. Ijazah Master Sastera. Universiti Putra Malaysia.
- Norhayati Idris. 2013. Perbilangan adat perpatih cerminan jati diri Melayu. Prosiding Seminar Antarabangsa Penyelidikan Mengenai Melayu 2013.
- Okunowo, Y. 2012. Patterns of parallelism as trope of meaning in Osundare's poetry. *Academic Research International* 2(2): 715-723.
- Saidatul Nornis Hj. Mahali. 2012. Situasi, peristiwa dan lakuan bahasa dalam Kalang Sama. *Akademika* 82(1): 3-14.
- Sardar Fayyaz ul Hassan. 2013. Analyzing the Language of Poetry from a Perspective of Linguistics. *International Journal of English and Education* 2(2): 394-409.
- Sete Ramlah Lazis. 1986. Perbilangan dalam adat perpatih di Negeri Sembilan dilihat dari segi bentuk dan bahasa. Latihan Ilmiah, Universiti Sains Malaysia.
- Siti Hawa Haji Salleh. 1994. Bahasa Melayu dalam teks undang-undang Melayu lama. Dlm. *Bahasa dan undang-Undang*, disunting oleh Nik Safiah Karim & Faiza Tamby Chik, 92-112. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Short, M. 1996. *An Exploring A Language of Prose, Drama and Poem*. London: Longman.
- Simpson, P. 1997. *Language through Literature: An Introduction*. London: Routledge.
- Umar Junus. 1989. *Stilistik: Satu Pengantar*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Wales, K. 2011. *A Dictionary of Stylistics*. Edisi ketiga. Harlow, Essex: Pearson Education Ltd.
- Wan Norhasniah Wan Husin. 2011. Budi Islam: its role in the construction of Malay identity in Malaysia. *International Journal of Humanities and Social Science* 1(12): 132-142.
- Yaakub Idrus & Norzali Ibrahim. 1987. Teromba dan perbilangan adat. *Warisan Jurnal Persatuan Sejarah Malaysia. Cawangan Negeri Sembilan* 12.
- Za'ba. 1965. *Ilmu Mengarang Melayu*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Zaitul Azma Zainon Hamzah & Ahmad Fuad Mat Hassan. 2011. Bahasa dan pemikiran dalam peribahasa Melayu. *Gema Online® Journal of Language Studies* 11 (3): 31-51.

Mohammad Fadzeli Jaafar (corresponding author)
 Pusat Penyelidikan Kelestarian Sains Bahasa
 Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan
 Universiti Kebangsaan Malaysia
 43600 UKM Bangi
 Selangor
 Malaysia
 E-mail: fadzeli@ukm.edu.my

Idris Aman
 Pusat Penyelidikan Kelestarian Sains Bahasa
 Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan
 Universiti Kebangsaan Malaysia
 43600 UKM Bangi
 Selangor
 Malaysia
 E-mail: idrisa@ukm.edu.my

Norsimah Mat Awal
 Pusat Penyelidikan Kelestarian Sains Bahasa
 Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan
 Universiti Kebangsaan Malaysia
 43600 UKM Bangi
 Selangor
 Malaysia
 E-mail: norsimah@ukm.edu.my

Received: 13 June 2016
 Accepted: 16 February 2017